

tében biztosítani kellett a vallástanításban legalább az eddigi eredményt. Minthogy iskolamestereink nagyobb része akkor már nem a mi iskoláinkból került ki, szükségessé vált annak „a lényeges reformnak” a behozatala, hogy a *vallástanítást a lelkészekre bizzuk*. A konfirmációi vallásoktatás célja az, hogy ifjaink „saját felekezeti álláspontjuknak tiszta és világos tudatára jussanak”, más szóval, tudjanak számot adni arról, hogy ők miért unitárius keresztények. Evégre ismerjék meg vallásuk hit- és erkölcsi alapelveit, főbb vonásokban egyházunk történetét s lehetőleg szervezetét is. Ma sokszor nagyon fiatal, mondhatni éretlen gyermekeket konfirmálnak, kikkel nem lehet a vallás igazságait megértetni. Aztán a tanítást rövid pár hétre, esetleg néhány napra szorítják. Sokan e kötelességet pusztán formalitásnak tekintik s megelégszenek azzal, mit a gyermekek a népiskolából magukkal hoztak. Csak ezen az úton tartjuk meg népünkben azt a vallásosságot és egyháziasságot, melyre ma nagyobb szükség van, mint valaha. „Ha templomaink üresen maradnak, ha a lelkész és hívei között az eddigi benső viszony meglazul, a buzgóság és áldozatkészség napról-napra mindinkább hanyatlak, ennek okát nagyrészt abban fogjuk találni, hogy nem vették kellő ápolás alá a híveket”. Úgy járunk, mint az a gazda, aki kertjének csemetéit nem oltja be nemes gallyakkal s aztán azok keserű gyümölcsöt teremnek. A törvény eddig a betöltött 12 évet állapította meg. Ezt korainak tartja s óhajtja, hogy a 14 évre halasztassák, mert itt nemcsak a szívet, hanem az értelmet is foglalkoztatnunk kell”. S a tanítást legalább 6 hétig folytassák. Tegyék a konfirmációi vallásoktatást „a legkomolyabb dologgá, hogy abból a lélekre ne csak egy-két napi, hanem az egész életre kiható táplálékot nyerjen”. És hajtsák végre mindig „a szokott ünnepélyességgel”, mi nemcsak az ifjakra gyakorol kitörölhetetlen benyomást, hanem az egész gyülekezetben is megújul a vallásos érzés, az egyházas szellem s a lelkész iránti tisztelet.

Ez a rendelet még nem szabja meg a konfirmáció idejét. Később az egész egyházban áldozócsütörtökre tették.

17. FEJEZET.

Pénzügyek.

a) Konferens adósságok, Baldácsy-alapítvány.

Az 1868-ban kapott államsegély csak egy csepp volt a szükségek tengerében. Az egyház terhei a haladó idővel nem kevesbedtek, hanem szaporodtak. Már az 1872. évi főtanács elhatározta, hogy igénybeveszi a hitrokonok áldozatkészségét

s adakozásra szólítja az 1856. évi közadakozásban részt nem vett nemzedéket. Az E. K. T. azonban a nehéz pénzviszonyok miatt a határozatot nem hajtotta végre. 1875 május 31-én azonban adakozásra hívta fel a híveket s a közszükségeket így sorolta fel: a püspök fizetése „páratlanul csekély“, a tanároké alig elégséges a mindennapi kenyérre, öregségükre nincs nyugdíjuk, az árván maradt család alig részesül annyi évi segélyben, amennyivel egy havi kiadását fedezhesse. A tanárok száma sem elégséges. A köztanítói rendszerrel teljesen fel kell hagynunk s a gyakran változó, kevésbé képzett köztanítók helyett rendes és jobban fizetett tanítókat kell alkalmaznunk. Tordai és keresztúri iskolánk építése sincs befejezve. Közigazgatásunkban is sok a hiány s mindez a kellő jövedelem hiányában... Ami kevés segély az angol és amerikai hitrokonoktól jött, az nem állandó és meghatározott célja van.

Ferencz József püspökségének első felében, a 90-es évek közepéig, állandóan napirenden volt az 1856—57-ből származó konferens adósságok felhajtása. Több főtanács rendelte el a hátralékos kamatok felvételét törvény útján is. Az E. K. T. 1875-ben 271 adóshoz, akik 10 évnél régibb kamatokkal voltak hátralékban, felszólítást intézett a fizetésre, ellenkező esetben perrel fenyegetvén meg a tőketartozásért is. A felszólítás nem vezetett eredményre. Egy részük nem válaszolt, egy kisebb rész fizetéseképtelenséget jelentett. Akadt olyan is, aki kötelezővénye érvényességét tagadta, azt állítva, hogy kötelezése csak pro forma történt az akkori kormánnyal szemben. Egy másik azt erősítette, hogy 1857-ben maga az esperesi bizottság azt mondta, hogy a kötelezettség a Bach-kormány változásával megszűnik. Egy harmadik azt írta, hogy a határozatot csak a városiak hozták, akik mindennel jól el vannak látva, színházba járnak, báloznak, mulatnak stb. Az E. K. T. némely esetben megindította a pert. Sokan időt kértek a fizetésre, mások fizettek.¹³⁹ Az 1877. évi főtanácsra jelentette az E. K. T., hogy a hátralékos kamatok nagy mennyisége s az elévülés veszélye arra indította, hogy év folyamán többeket beperelt s több követelést felhajtott.¹⁴⁰ A következő évi főtanácsra azt jelenti,¹⁴¹ hogy a hátralékos kamatok apadni kezdettek s ha a felhajtás így fog folyni s egy pár gazdag év fog következni, a befolyható kamatok be fognak jönni. A jogügyész évnegyedes jelentései¹⁴² mutatják, hogy 1879-ben sok oly tőke- és kamatkövetelés folyt be, melyeket részben elveszetteknek tekintettek, némelyek önkéntesen fizettek, a nagyobb rész a jogügyész erélyes fellépése következtében. Kissolymos kifizette a 600 pfrt tőketartozását. A költ-

¹³⁹ K. M., 1876. 315—316.

¹⁴⁰ K. M., 1877. 309.

¹⁴¹ U. o. 1878. 275.

¹⁴² U. o. 1879. 321.

ségvetés rendszerint hiányt mutat, de mégis évről-évre haladás mutatkozik, részben saját erőink kifejtése, részben az angol és amerikai hitrokonok áldozatkészsége következtében. Paget útján 1859-ben 13414 frtot küldtek. Később ő maga 5000 frt alapítványt tett. Fretwell 2375 frtot gyűjtött. Amerikai hitrokonaink Channing műveinek magyar kiadására 500 dollárt küldtek, két tanszékre 4 év alatt 7464 frtot, Richmond Anna 5 év alatt 5388 frtot. Az 1878. évi főtanácson (43. jk. sz.) Szabó Mózes azt indítványozta, hogy az eklézsiák osztassanak 3 osztályba oly célból, hogy az első osztályba sorozottak már a jelen évtől kezdve konferált adósságaik kamatainak fizetésére köteleztessenek s ezáltal az államsegély a 3 osztályba sorozott eklézsiák és papság tőkéinek törlesztésére fordíttassék. A pénzügyi bizottság helyeselte és elfogadásra ajánlta azzal a módosítással, hogy az eklézsiák 4 osztályba osztassanak. A jelenlegi kiosztás szerint a vagyonosabb eklézsiák ép úgy részesülnek belőle, mint a szegények, holott a segély a szegényebb eklézsiák segélyezésére adatott. Aztán nincs is állandóan biztosítva. Az E. K. T. a javaslatot pártolóan terjesztette fel, mert igazságos és méltányos, hogy miután egyes eklézsiák tőketörlesztéseiket teljesen fizették, a többiek is legalább a kamat harmadrészét fizessék. Az 1880. évi főtanácson E. K. T. azt kénytelen jelenteni, hogy a konferenseknél lévő kamathátralékokra nézve a kívánt eredmény még nincs elérve. Az 1881. évi főtanács leírt 2268·10 frt tőkét és 2552·87^{1/2} frt kamatot felhajthatatlanság címen. Az 1883. évi vargyasi zsinaton jelenti, hogy kellemetlen kötelességét a kamatok felhajtására nézve teljesítette. De a lehető kimélettel óhajtván eljárni, törvényes lépéseket csak azok ellen tett, akik ismételt felhívásra sem akarták az ügyet békés úton intézni. Örömmel jelentheti, hogy a beperesítettekkel vagy per közben történt békesség, vagy törvényen kívül kérés útján az ügy eddig mind elintéztetett. Amennyiben a vallásközönség érdeke és a méltányos igazság engedte, az ily hitfeleinkkelszemben engedékenyek voltak. Ugyanekkor leírt felhajthatatlanság címen 467·25 frtot, vagyon nélkül elhalt adósokról 1570·25 fortot. 1884-ben a hátralékok felhajtását folytatták szelidséggel és kimélettel s ahol a viszonyok olyanok voltak, a követelés elengedésével. 1883-ban tőkében és kamatban 6423 frtot engedtek el. Az 1885. évi főtanács (33. sz. a.) utasította az E. K. T.-ot javaslat előterjesztésére, hogy mely vagyonosabb eklézsiáink lennének felhivandók a tőke befizetésére, mert méltánytalan s az államsegély céljával ellenkezik, hogy a gazdag bölöni eklézsia 3000 frt tőketartozásának kamatja törlesztésére fordíttassék s így a segély épen a szegényebb eklézsiáktól vonassék el s még méltánytalanabb azokkal szemben, amelyek tőketartozásaikat befizették. 1886. évi főtanácsra a körök véleményének meghallgatása után, ajánlja az

E. K. T.: a tőketartozások befizetésére adjon 5 évet s a teljesen fizetéseképtelen eklézsiáknak találjon valamely segélyforrást. Ennek a határozatnak az alapján az 1887. évi dicsőszentmártoni zsinat kimondta, hogy 25 szegény eklézsia tartozását a Baldácsy-alap fogja fedezni 3—5 % kamat mellett.

A század utolsó tizedében több ízben szorongatja a főtanács a konferens tartozásokkal hátralékos eklézsiákat. Az 1893. évi főtanács (45. jk. p.) utasítja az E. K. T.-ot, készíttessen táblázatos kimutatást az eklézsiák vagyoni állapotáról s tartozásáról, hogy azok az eklézsiák, melyek a kamatot s esetleg a tőkét is befizethetik, a befizetésre szoríthatassanak, tekintettel arra, hogy több eklézsia már tényleg befizette s méltánytalan, hogy e címen az eklézsiák az államsegélyből oly aránytalanul részesíttessenek segélyben. Az 1894. évi főtanácsra beterjesztett jelentés szerint (58. jk. p.) a tartozás 36983 frt 26 kr. tőke, 6525 frt 89¹/₂ kr. kamat, összesen 43509 frt 15¹/₂ kr. Ebből évenként befolyyna 1747 frt 09 kr. Javasolja, hogy az eklézsiák már 1895-ben köteleztessenek tartozásaik törlesztésének megkezdésére. Mutassák ki, hogy a fizetendő összeggel első sorban az 1868 előtti kamathátralékok törlesztendőek s ha ez egészen ki lesz fizetve, akkor számíttatik tőketörlesztésre a fizetés. 1895-ben a főtanács azt az engedményt adta (53. jk. p.), hogy a tőke és kamat leszállításával egyezkedésre léphet az E. K. T. az eklézsiákkal. Az 1897. évi főtanácsra azonban kénytelen jelenteni (60. jk. p.), hogy ez se vezetett eredményre, fizetés egyáltalában nem történt s kéri, hogy tartozásaik fizetessék a segélyből, vagy engedjék el.

A *Baldácsy-alapítvány* némi enyhülést hozott az állandóan szorító pénzügyi helyzetbe.

Baldácsy alapítványát 1876 okt. 19-én tette a magyarországi protestáns egyházak részére. S ezzel „hazánkban az eddig egymástól jóformán elkülönült három protestáns felekezetet egymáshoz közelebb hozta.”¹⁴³ Célja: szegény, főleg építkező egyházközségek és inségesek segélyezése, püspökök illőbb díjazása, csekély fizetésű lelkészek dotációja, lelkészi özvegyek és árvák sorsának enyhítése. A püspök följegyzéseiben „örökre nevezetesnek” mondja már csak azon egy okért is, „mert ez volt az első alkalom, midőn Magyarország összes protestáns püspökei közös tanácskozásra összegyűltek.” 10 püspök volt jelen, csak Teutsch hiányzott. A megállapodás 5 napi tanácskozás után az volt, hogy Baldácsy javainak egy része átíratik az egyetemes protestáns egyházra, de a kezelő és haszonélvező ő. A pereket az egyház folytatja a jövedelem terhére s átveszi a nevének fizetendő 100000 frt ²/₃ részét. A jószágkezelésre igazgatóságot választottak, melynek tagjai a mi

¹⁴³ K. M. 1876. 345—346.

részünkről Hajós János lett. 1877 decemberében Hajós vezetése alatt egy küldöttség köszönte meg az alapítványt. A vezető üdvözlő beszédében azt a gondolatot fejtette ki, hogy az egyházi életben a protestantizmus az, ami a politikai életben a szabadság s. aki a protestantizmus elveit és eszközeit támogatni kívánja, az az általános szabadságnak, a szabad gondolkodásnak és az emberi értelem fejlődésének teszen szolgálatot. Ferencz József az anyagi segélyezésnél nagyobb „erkölcsi nyereségnek” tartja, hogy közelebb hozta egymáshoz a 3 testvér protestáns felekezet előjáróit, püspökeit s hogy az értekezlet után tartott közebéden Kun Bertalan püspök indítványára elhatározták, hogy ezután évenként püspöki találkozót tartanak. Az elsőt ki is tüzték Miskolcra 1877-re. „Tán ez értekezlet egy új korszak kezdete lesz a protestáns egyházak életében”, mondja a püspök. Fájdalom, ez a reménység nem vált be, de az egyház anyagi segélyezését az alap jövedelméből hálás lélekkel ma is élvezzük. 1886-tól kezdődik a jövedelemből a részesedés egyházkerületenként egyenlően 2000 frttal.

Az egyházi közigazgatás és intézmények fenntartásának anyagi eszközei ez időben ezek voltak: Augusztinovics-alapítvány, a konferens tartozások befolyó részletei, 1868 óta az egyházi államsegély, az angol és amerikai hitrokonok segélyei, 1890 óta a kollégium államsegélye. De a pénzügyi egyensúly csak a legnagyobb körültekintéssel és a legmesszebbmenő takarékossgal volt fenntartható. S még így is időközben mindegyre megbillent. Az egyensúly fenntartásának a titka — amint az 1892. évi főtanácsot megnyitó beszédjében olvassuk — az, hogy nem a szükségletet állítják meg először, hanem a fedezetből indulnak ki s inkább nélkülöznek, semhogy a csekély vagyont megtámadják. A „legritkább dolgok” közé tartozik, hogy ez alkalommal a költségvetésben *némí többlet* mutatkozik s ennek következménye, hogy a tisztviselők csekély fizetésjavítását s a korpótlékok beindítását javasolják. De már az 1898. évi főtanácsot megnyitó beszédjében felhívja a figyelmet a költségvetési *2000 frt hiányra*, mellyel nem akar riadalmat okozni, mert hiszi, hogy nem fog krónikus betegséggé válni. „Nem szeretném, ha elmaradnánk a világtól. De inkább ezért ne vessenek ki az emberek, mint azért, hogy saját hibánk és gondatlanságunk miatt elbuktunk.” Az új század első tizedében mindegyre felbukkan a deficit réme. Az 1905. évi főtanácsbi bizottság megállapítja, hogy a közalap 1904. évi számadása 34.896 K deficittel zárul, ami életünk biztonságát és fejlődését veszélyezteti. Okát az 1903. és 1904. évi rossz termésben látja. A jövedelmezőség 10 évre visszamenő összeállítását mutatja, hogy nem emelkedik, hanem stagnál, részben visszaesik. A 10 évi átlag 3,5%, ami semmi tekintetben sem kielégítő és fokozása elmulaszthatatlan kö-

telesség. P. Horváth Kálmán főgondnok 1906. évi főtanácsot megnyitó beszédjében a pénzügyi gazdálkodásról így nyilatkozik: „Pénzügyi adminisztrációnk terén eljutottunk a mementóhoz: eddig és ne tovább. Most csak arról lehet szó, kiadásainkból mit hagyhatnánk el, nemhogy még újakat rendszeresítsenénk. 1903 óta, midőn a kollégiumot felépítettük, az egyházi vagyonunk ama nagy megterhelése miatt, mely ezzel járt, minden évre hiányt kell kimutatnunk. Most az 1907. évre 31.773'39 K a hiány. Komolyan kell törekednünk, hogy e pénzügyi circulus vitiosusból, mely lekötve tart, kimenekedhessünk... Egyes ember teheti, hogy annyit költsön, amennyi jól esik, ha nem futja is a jövedelemből, ha lelkiismeretével kiegyezkedik, bár ez is helytelenül cselekszik. De az egyház élete örök. Nekünk kötelességünk, hogy megtartsuk, ami van, sőt lehetőleg gyarapítsuk, mert nekünk kell a jövő számára biztosítani a módot és eszközöket, hogy ők folytassák a munkát, melyet mi megkezdettünk“. A főtanácsi bizottság is aggodalommal állapítja meg a deficitet s némi enyhülést csak abban talál, hogy az előirányzott hiány a számadásban rendszerint enyhül. Az E. K. T. a helyzet tüzetes feltárására bizottságot küldött ki, melynek jelentése (l. főt. jk. 125—136. l.) szerint az állandó jellegű hiány 1903-ban kezdődött, mikor a kollégium építésére felvett adósságok törlesztését megkezdettük. E célra 50 évig évenként 34050 K-t kell fizetni. A telek vásárlására elköltött 257.226'90 K visszatérítésére nem is lehetett gondolni. Ehez járult, hogy 1903 és 1904-ben a gazdaságok nem adták be a közpénztárba az előirányzott jövedelmet. Víz-, csatornázási és járdadíjakban nagy összegek rovattak ki. A tűzifa 1903-tól rohamosan drágult. Tőkéink után a kamat évről-évre csökkent. Ezek az okai a hiánynak. Vagyonapadás 1903/5-ben 42388'79 K, melyből pótoltak 18808'05 K-t, hiány 23580'74 K. Az 1907. évi költségvetési hiány 31773'39 K. fedezetére ajánl 9 pont alatt 37863'49 K-t (többlet marad tehát 6090'17 K.), ebből kitesz a tőkegyarapítási államsegély 14.000 K-t. A bizottság „beható vizsgálat és tüzetes tárgyalások után“ a megbillent egyensúly helyreállítására más módot nem talált s ha e javaslat el nem fogadtatik, nem marad más hátra, mint az utolsó jövedelemforráshoz fordulni, vagyis egyházközségeinkre, lelkészeinkre, tanárainkra, tanítóinkra, énekvezéreinkre évről-évre 1907-től rovatalt vetni ki. A főtanácsi bizottság a javaslatot nem tartja elfogadhatónak, mert a fedezetnél radikális egész a rovatalig, a szükségletnél engedékenyebb, mint kellene. Az államsegély idefordítása mélyen érinti az egyházközségek megerősítésének kérdését. Igaz ugyan, hogy „a közalap biztonsága nélkül nincs vallásközönség, de az is áll, hogy biztos sziklavarakon álló egyházközségek nélkül homokon áll a státus“. A főtanács a javaslatot visszaadta újabb megfontolásra.

A főtanácsi bizottság általános jelentése nem helyesli, hogy az egész hiányt az államsegélyből akarják fedezni, mert az rendeltetésétől egészen el nem vonható. A korábbi évek 36.000 és 15.800 K államsegélyéből csak 8000 K fordított az egyházközségek segélyezésére, a többit a közalap nyelte el. Az államsegélynek a közalapot is, de az egyházközségeket is táplálnia kell. „De ha a kettő szerencsétlen kéz által szembeállítatnék is, akkor is az egyházközségek virágzovátételét tartja elsőbrendűnek és ahhoz, hogy az egyes egyházközségek segélyezésének elvonásával vagy apasztásával minden erőforrás a közalapba vezeltessék be, hozzá nem járulhat”.

b) Államsegély.

Megértük ezt is. Az egyház fennállásának háromszázadik évében annyi üldözés, szenvedés és nélkülözés után államsegélyt kapott. De nem bizonyos keserű utóíz nélkül. Mert az 1868. évi állami költségvetésbe az unitárius egyház részére felvettek ugyan 3000 frtot, de azután törölték. 1868 május 16-án Kaáli Nagy Elek főgondnok aláírásával kérés ment fel a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy az összeg felemelve vétessek be a költségvetésbe. Ez a kérés az állapotokat őszintén leíró helyzetképeivel érdemes a részletesebb ismertetésre. A lelkek száma meghaladja az 52000-et, van 8 körbe osztva 106 eklézsiánk, melyekhez 160 községbeli filiák tartoznak. A fizetések ezek: a püspöké 840 frt, természetben lakás és 3 föld 150 frt jövedelme, a főjegyzőé és a konzisztórium pénzügyi jegyzőjéé 115 frt 50 kr, az espereseknek nincs fizetése, a pénztárnoké 420 frt, számvevőé 60 frt, a rendes tanároké 420 frt s lakás vagy 180 frt szálláspénz, az igazgatóé 105 frt, a tordai és keresztúri igazgatóé 420 frt és lakás, a tanároké 367 frt 50 kr. és lakás. Az erdélyi főkormányshék, amely az állapotokat és szükségleteket jól ismerte, 1867 szept. 24-én 11213, sz. a. az unitárius egyház részére 25000 frt felvételét ajánlotta. Ez összeg utalványozását kéri egyszerre úgy, hogy a kiosztás bízássék a főtanácsra s az esetleges intercalarék az egyházi személyek és tanárok özvegyei és árvái részére alapított segélypénztár gyarapítására fordítassék.

A felterjesztésre válasz nem jött.

1868 végén még egyszer kellett folyamodni, hogy egyszerre és mentől előbb kiutaltassék a segély. 1868 nov. 9-én (E. K. T. 363. jk. p.) Nagy Elek főgondnok tesz aziránt előterjesztést, hogy felírjanak. A folyamodvány gondolatmenete ez: az előirányzott összeget, bárha keveseljük, hálás érzéssel fogadjuk. De minthogy csak kilátásba van helyezve, holott a többi felekezetek már egész összegben élvezik, kérik, hogy minél előbb kiutalványoztassék. És elmondják, hogy eddig a saját

erőnkre voltunk utalva. 1856-ban eklézsiáinkra, papjainkra és tanítóinkra évi rovatalt vetettünk ki. Ebből az eklézsiákra 2978 frt 79 kr., a papságra 728.57, a tanítókra 291 frt esik, összesen 3998 frt 36 kr. E rovatal által eklézsiáinktól az az összeg vonatik el, melyet saját szükségleteikre kellene fordítaniok, a papoktól és tanítóktól pedig csekély fizetésüknek alig nélkülözhető része. Már régóta várva várják, hogy a terhektől megszabadíttassanak, de mindeddig nem lehetett. Az erdélyi lutheránusok a 16.000 frt államsegélyből püspöki fizetésre adnak 6000, a püspökhelyettes működési pótlékára 900, az egyházi titoknoknak 1400, püspöki lakásra és irodára 1500 frt. A kilátásba helyezett összeg már e címek fedezésére sem elég, tekintve a kolozsvári drágább megélhetési viszonyokat. Nálunk a püspök egy tanári lakást foglal el. Az egyházi tanács ülésterme és írártári helyisége a kollégium szobáiból van elvéve s ezért az iskola semmi kárpótlást nem kap. A hátralékban levő rovatal teljes, vagy részbeni megszüntetése céljából „valóban rá vagyunk szorulva” s kérjük az egyszerre és minél előbb való kiutalást. Erre a felterjesztésre a kiutalás megtörtént. A kiutaló végzés szerint az összeg szorosán vett egyházi célokra fordítandó, minők: új egyházközségek keletkezésének, leányegyházközségek anyaegyházközségekké szervezésének elősegítésére, szegény eklézsiák segélyezésére, adósságtörlesztés, templom, torony, papilak építése, vagy a lelkész csekély fizetésének javítása; óhajtandó, hogy amennyiben más mulhatatlan szükségek fedezése mellett lehetséges, némely, helyzetüknél fogva izolált egyházközségeknek alkalom nyujtassék némi tőkeképzésre, hogy fennmaradásuk biztosíttassék és azok a közadakozást ne legyenek kénytelenek igénybe venni. Minthogy a közoktatás segélyezéséről a törvény gondoskodik, arra nem használható fel, sem közigazgatási célra nem fordítható. A legfelsőbb felügyeleti jog gyakorolhatása végett erről külön számadás terjesztendő fel.

A század utolsó évtizedében a kormány megkezdette az 1848. évi törvény végrehajtását. Ferenc József elvileg nem volt barátja az államsegélynek, mert attól félt, hogy az egyházat állami intézménnyé s tisztviselőinket állami hivatalnokká tenné, ami útját állaná a vallásos eszmék minden további fejlődésének. De meggyőződött, hogy a betűszerinti végrehajtás helyett csak a törvényben lefektetett elvet kívánják érvényre juttatni s ez elv folyománya a papok, tanítók fizeték kiegészítése, az iskolák és egyház segélyezése. És most már ő is sürgeti a segélyért való folyamodást. Az első felterjesztés 1903 március 24-ről kelt 1.2 sz. a., a második 1904 április 22-ről (K. M., 1904. 103—105.) 392423 K évi államsegélyt kér következő cimeken:

1. Egyházi adózás könnyítése.

2. Lelkészek korpótlékára 5 évenként ötször 200—200 K, úgy hogy 25 évi szolgálat után 1000 K korpótléket kapjanak.

3. Lelkeszi nyugdíjintézet támogatása, mert ma 40 évi szolgálat után a papok 600, a kántor csak 300 K nyugdíjat kap s félannyit az özvegyek.

4. Az országos tanári nyugdíjintézetre nem jogosult tanárok és közigazgatási tisztviselők nyugdíjintézetének támogatása.

5. Nem unitárius iskolákba járó unitárius növendékek vallástanítása.

6. Kultúrális és humanitárius intézmények: árvaintézetek, szeretetházak, kisdédóvódák és gyermekmenedékházak létesítése.

7. Lelkészképzés.

8. Közigazgatási költségek.

Ápr. 29-én adták át Daniel főgondnokkal együtt Tisza miniszterelnöknek, azután Berzeviczynek. De egyik felterjesztésre sem kaptak választ, mert kormányválság következett s az azt követő nemzeti küzdelem közepette a kérdés lekerült napirendről. Közben értesültek arról, hogy a kormány a „két protestáns egyháznak“ *egyházi adó rendezés, közigazgatás és lelkeszi nyugdíjintézet segélyezésére* évi 3 millió segélyt fog rendszeresíteni, úgy hogy 1 milliót az 1907. évi költségvetésbe felvesznek, 1 milliót az 1908. évibe s az 1909. évibe már az egész 3 milliót. Ezért az E. K. T. 1906 jul. 11-én újabb felterjesztésben kérte, hogy legalább azon címeket, melyeket a „két protestáns egyháznál“ elfogadott, a mi felterjesztésünk-ből is fogadja el. A közoktatásügyi tárca költségvetési vitájánál Ferenczy Géza o. gy. képviselő felszólalt s azt kérdezte, hogy van-e valami célzatosság a „két protestáns egyház“ kifejezésében. A miniszter azt válaszolta, hogy nem érzi magát illetékesnek abban a kérdésben, hogy protestánsok-e az unitáriusok, de magától értetődik, hogy az unitárius egyházat törvényesen bevett vallásnak ismeri s ehez képest fog vele szemben eljárni. Az 1907. évi csókfalvi zsinatot megnyitó beszédjében a főgondnok megint kiemeli a közalap egyensúlyának újból való megbillenését, amely szerint az 1908. évi költségvetés 31715.52 K deficitet mutat. A kormány az államsegélyt 100000 K-ra emelte, amivel nemcsak egyházközségeink és híveink alig elviselhető egyházi közterhein valamit enyhíthetünk, hanem a tisztviselők fizetését is emelhetjük, sőt — a főtanácsi bizottság szerint is — „megdöbbentően megingott közalapi egyensúlyunkat is helyreállíthatjuk“. Ezúttal „csak följegyzí“, hogy a 100000 K államsegélynek több mint 56%-a az egyensúly helyreállítására fordított, a központi tisztviselők anyagi helyzete a vidékiekével arányban nem álló előnyben részesített s hogy a vallásközönségünk fundamentumát képező egyes

egyházközségek részére csak szeletkék juttattak. Mikor majd a véglegesen megállapított összeget a törvény fogja biztosítani, a bizottság „kifejezetten fenntartandónak tartja a főtanács azon jogát”, hogy a végleges felosztási arányt megállapítsa. Az 56 % beutalása „kissé önkényes és erőszakolt”. S mint injekció se végleges és teljes. Mélyebben kell szántanunk s a deficit okát keresnünk. Cselekvő vagyon 6053891.30 K s hogy mégis hiány van, annak valamely szervezési, vagy kezelési hiba az oka. A 4 % jövedelem nem jön be, sőt átlag 2% körül áll. A hiba kismértékben a nehéz gazdasági viszonyokban, nagyjából részben a kezelőség szervezetének nehézkes és az anyagi felelősség illuzórius voltában van. Hogy az államsegély a pénztár állását mennyire javította s a lelkeket mennyire eltöltötte reményel, mutatja az, hogy a zsinatról szóló értesítés (K. M., 1907. 272.) már azt mondja, hogy a közalap megingott egyensúlyát, ha rendkívüli események nem lépnek fel akadályozólag, lassanként sikerül helyreállítani. Az 1908. évi főtanácson a közalap költségvetése szerint a deficit 12212.36 K, tehát $\frac{1}{3}$ -dal csökkent, ami az államsegély nagyobb mérvű igénybevételének eredménye. Most a főtanácsi bizottság nem kifogásolja ezt, csak azt óhajtja, hogy a belső erőforrások annyira konszolidálódjanak, hogy az államsegély igénybevétele hovatovább mellőzhető legyen. A ref. és ág. ev. egyházak 1 millió segélyét 1908-ban 2 millióra emelték s az unitárius egyház részére nem vettek fel semmit. Ezért a püspök a főrendiházban felszólalt (K. M. 1908. 162—165.) s megkérdezte Apponyi minisztert, aki teljesen megnyugtató választ adott. A képviselőházban Pataky László, Nagy Dezső (ref.) és Issekutz Győző felszólalására szintén kijelentette, hogy az unitárius egyházat is aránylagos segélyben fogja részesíteni „ugyanazon módon és ugyanazzal a jogi hatállyal, mint a két másik protestáns egyházat”.

Az 1909. évi főtanácsot megnyitó beszédjében jelenti, hogy a törvényhozás egyházunk részére 120000 K-t szavazott meg. Szükségleteink szerint többre is számíthattunk volna, de ezzel is meg lehetünk elégedve, mert a mi egyházunk eddig nem volt annyira elkényeztetve, hogy az állammal szemben túlzott követeléseket engedhessen meg magának. „Részemről nem tudok elég hálát adni Istennek, hogy megértem azt az időt, midőn ezzel az államsegéllyel egyházunknak sok oly szükségét, amit régóta érzünk, legalább enyhíthetjük s ha mérsékelni tudjuk vágyainkat és igényeinket, ha nemcsak a múlt nézzük, hanem a holnapra is gondolunk, akkor soha több bizalommal nem lehetünk egyházunk jövője iránt, mint most.” A főtanács az államsegélyt így osztotta fel: egyházi adózás túlterheltségének megszüntetésére 50769, közigazgatás költségeire 49231, lelkészi nyugdíjalapnak 20000. A 100000 K államsegélyt, minthogy ennek rendeltetése nem volt szabatosan körülírva és korlátozva, így:

kollégium építésére felvett kölcsön törlesztésére 10000, papnevelő intézet költségeire 20000, napnövendékek egyetemi és internátusi díjába 2000, kollégiumi telek vásárlására elköltött vagyon kamatjára 11260, közalap vagyona helyreépítésére 5000, Dávid Ferenc születésének 400 éves jubileumi ünnepe költségeire 5000, a kolozsvári hitoktatói állás költségeire 2400, eklézsiái építkezésekre 40000, vallástanítói költségekre 4340, összesen 100000. Ettől az időtől kezdve 1856/57. évi rovatál tőketartozás címen egy eklézsia, pap, vagy mester sem fizet semmit, mert mind a kamat, mind a tőketörlesztési részletek ebből az államsegélyből fedeztetnek. A főtanács bizottság kiemelte az előbbi „építő és termékenyítő” hatását, mellyel „egyházunk éltető erőforrásainak felfrissítéséhez” érkezünk. Bizonyos módosításokat ajánlott, pl. hogy a felosztásra hozott köri közgyűlési határozatok változatlanul jóváhagyandók, a csak énekvezérséggel foglalkozó kántorok fizetése emeltessék 800 K-ra, de ezeket a főtanács nem fogadta el.

1911 jul. 21-én megint fel kellett szólalni a püspöknek a főrendiházban, mert a prot. egyházak segélyezésére felvett 600000 K-ból az unitáriusoknak nem jutott semmi, Azzal a többször hallott megjegyzéssel szemben, hogy az unitáriusok lélekszámukhoz képest több segélyt kapnak, mint a többi egyházak, azt emeli ki, hogy a segély természeténél nem a lélekszám, hanem a szükség keilene, hogy irányadó legyen. Hiszen a törvény is a szükséget állapítja meg a segélynél irányadó szempontul. A költségvetés megokolása szerint cél: a hívek fej- és vagyoni adózásában a túlterhelés mérséklése, közigazgatási költségek fedezése és a lelkeszi nyugdíjalap támogatása. Ez a megokolás fokozottan talál reánk. A más két egyház az 1909. évi 3 millióval enyhítette a hívek adóterhét, leszállította a képét. Mi nálunk ez nem történhetett meg, csak az időközi adókat, — templom-, papilak-, iskolaépítés — tudjuk némileg enyhíteni. „Népünk szegénysorsú, földművelő nép, sokan szolgálattal tartják fenn magukat s ami még rosszabb, Oláhországba és Amerikába vándorolnak ki, hogy mindennapi kenyerüket megszerezzék.” Különben nem tartja szerencsés dolognak önfenntartásért az államhoz fordulni s szívesebben megszavazná minden más egyháznak az államsegélyt, ha azt mondhatná, hogy az ő egyháza nincs rászorulva. Zichy miniszter erre a beszédre megígérte, hogy a segély mértékének megállapításánál jövőben mindenek előtt a szükségletet s másodsorban a lélekszámot veszi alapul. Ez államsegélyekkel az egyház anyagi helyzete biztosítottnak látszott, de a püspök mégis szükségesnek látja óvni a tanácsosokat pénzbe kerülő indítványok és javaslatok termelésétől. Az 1915. évi főtanácsot megnyitó beszédjében mondja: oly terhek és költségek nehezdednek egyházunkra, hogy nem tudom, jelentékeny államsegélyünk mel-

lett is, elbirjuk-e azokat s hogy birjuk el. Ezért óva inti a tanácsosokat, hogy bármily üdvös és hasznos gondolataik és indítványaik lennének egyházunk jólfelfogott érdekében is, ha azoknak megvalósítása pénzbe kerül, hagyják azokat nyugodtabb időre s ne kívánjanak maguknak olyan dicsőséget, amelyért ha ma sokan megtapsolnák is, holnap nagyon megbosszulhatja magát egyházunk életében. Mindennek megvan a maga ideje. Az idő előtt született gyermek, ha megél is, ritkán telik benne öröme szülőinek."

Születésének 80-ik évfordulóján P. Horváth Kálmán főgondnok üdvözlő beszédében kiemeli az egyház vagyona meglátásában és gyarapításában való gondosságát s hogy az egyház vagyonilag ennyire gyarapodhatott, azt elsősorban az ő előrelátásának és az egyház jövőjéért aggódó megfontoltságának tulajdonítja.

1917 okt. 30-án Apponyi meghívására értekezlet volt, melyen olyan törvénytervezetet adtak elé a jelenleg élvezett államsegély helyett, hogy az ne legyen évről-évre megszavazásnak kitéve, az állam a három protestáns felekezetnek örökös alapítványt tenne 126,195.000 K-ban, melyből minket 4,288.000 K illetne. Mindnyájan örömmel fogadták a tervet, de az összeget keveselték. 1917 dec. 21-én Apponyi két törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé: a kath. önkormányzatról és a bevett vallásfelekezetek államsegélyéről. A javaslat nem egyéb, mint az egyházak állami segélyezésének újabb szabályozása. Várady¹⁴⁴ szerint a tervezet az 1848. évi 20. t.-c.-ben kimondott „tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot” illuzóriussá teszi. A javaslat 200 millió K-t tervez a protestáns egyházak részére, melyből mi 6,800.000 K-t kapnánk határidőhöz nem kötött kifizetéssel, készpénzben, állampapirokban, ingatlanokban. Míg kifizethetné a tőkét, adja a 4% kamatot. Az eddig kapott összeg 171400 K-ra emelkedik 1918/19-ben 204000-re, 1919/20-ban 238000-re, 1920/21-ben 272000-re. Az eddig kapott évi 100000 K, a tőkegyarapításra kapott 15800 K „mindenkorra biztosított”. Így államsegélyünk 1818/19-ben 319800, 1919/20-ban 353800, 1920/21-ben 387800 K-t tenne. Ez örök alapítvány nem érinti a más törvényeken alapuló állami segélyeket, kongruát, korpótléket, iskolai államsegélyeket. A kamatjövédelmet csak e három szükségletre lehet felhasználni: egyházi adózás rendezésére, közigazgatás költségeire és lelkészi nyugdíjintézet segélyezésére.

¹⁴⁴ Dr. Várady Aurél: Az 1848. évi 20. t.-c. végrehajtása. Csifó, Két törvényjavaslat. K. M. 1918. 1. 5.

c) *Eklézsiái pénzkezelés, kepefizetés, kongrua.*

A múlt század utolsó negyedében a papságra nézve nem volt súlyosabb kérdés, mint a kepezés és a kongrua. A 70-es években egymást érik a K. M. hasábjain a cikkek, melyek a múltból fennmaradt, lehetetlenné vált keperendszert bíralták s a papság fizetésének rendezését és biztosítását sürgették. A keperendszernél a baj az volt, hogy a hívek a legkülönbözőbb módon igyekeztek annak terhein magukra nézve könnyíteni s a kepe ahelyett, hogy az élet drágulásával és a még oly szerény igényeknek is növekedésével lépést tartott volna, idővel mind kevesebb értékű lett. Ez a körülmény sok helyt alkalmat adott a hívek és a papok közötti szükségszerűen meleg viszony lassankénti elhidegülésére, néha épen civódásokra is. Az 1871. évi főtanácson pl. a küküllői kör azt panasolja, hogy a kepefizetésnél felette sok visszaélés történik, úgy, hogy a belső emberek bérjövédelme ahelyett, hogy a népesség szaporodásával arányban növekednék, inkább szembetűnőleg kevesbedik. Oka az előjáróság erélytelensége, mert maguk is bérfizetők lévén, nem gátolják, hanem elnézésükkel elősegítik, hogy a bértartozásokat ne oly mennyiségben és minőségben fizessék, ahogy a törvény rendeli. A hajdani kalangyafizetők most vékával, vagy napszámmal fizetnek, nem egyes családonként, hanem az örökölt apai birtok elosztásának aránya szerint akarnak fizetni. Hasonló visszaélések vannak a bortartozásnál is. A század elején egy püspöki vizsgálat azt rendelte, hogy akik bort nem fizetnek, vedréért adjanak fél magyar frtot. Ez azóta szokásban van, ami a mai pénzérték mellett felette káros a belső emberekre. Kéri, hogy a főtanács vegye a kérdést tárgyalás alá s hozzon a mai viszonyoknak megfelelő törvényt. A főtanács azonban a régi rendszert célszerűnek találta s a törvényt érvényben hagyta azzal, hogy a kepe a külső hatóság útján is fel kell venni.

Ugyanezen a főtanácson a miklósvárköri közgyűlés a fennebbi okok miatt azt javasolta, hogy a főtanács sürgesse meg a jelen országgyűlésen a belső emberek fizetését elrendező és megszabó országos törvény hozatalát. A főtanács elutasítja a kérést, minthogy a belső emberek fizetését elrendezni és megszabni nem tartozik az országos törvényhozás eleibe s azért az országgyűlés ez ügybe valószínűleg nem is elegednék. Ez idő óta a kérdés lapokban, folyóiratokban és a főtanács ülésein is állandóan napirenden van. Ferencz József az 1873. évi főtanács gyűléséről szóló cikkében (K. M., 1873. 349—364.) mondja: Ideje volna arról gondolkozni, mi módon lehetne gyarapítani a papi és mesteri fizetéseket? Mert a jó papnak holtig tanulnia kell. De hogy tanuljon az, akinek kapálni, kaszálni kell, hogy megélhessen. Emeljék a községek a

belső embereket s ezek őket fogják emelni. Rédiger Géza¹⁴⁵ szerint a kepe nemhogy növekednék a kor kívánalmai szerint, hanem állandóan csökken, mert 3—4 család él egy fedél alatt, csakhogy kevesebb bért fizessenek. A kepe kirovásának nem ház és vagyon szerint kellene történni, hanem személyek szerint. S ami a legfurcsább, az eklézsiák ezeket a csökkentő változtatásokat önféjűleg teszik felsőbbbségi jóváhagyás nélkül. Hogy a papokat az állam fizesse, amit a lapok annyit pergetnek, jogos és igazságos kívánság, de nagyon veszélyes, mert a protestáns egyházak függetlenségét és önállóságát fenyegeti. Ő nem az államtól, hanem a főhatóságtól várja a papok és mesterek fizetésének javítását. Ehez a cikkhez szólva¹⁴⁶ Ferencz József szeretné, ha a kérdésről eszmecsere indulna meg. Mert belső embereink állapota, kevés kivétellel, „szánandó lábon áll”. A kepeinek készpénzfizetés felett előnye, hogy a pénz értéke napról-napra csökken, de a terményfizetésnek agiója van, mely annál nagyobb, minél kisebb a pénz értéke. Míg tehát a fizetést esetleg más alapra lehetne fektetni, fontos a kepe pontos felhajtása és beszédése. Fontos volna *egyházi magtárak* alapítása, melynek lelkiismeretes kezelésével olyan tőkét lehetne előállítani, amely idővel a belső emberek fizetésének alapjául szolgálna. A kepemegváltást, amiről sok helyen gondolkoznak, kényesnek tartja a pénz és termények értékének különbségénél fogva. A kepemegváltással talán megmenekszünk kellemetlen surlódásoktól, de a papság pár évtized múlva rosszabb helyzetbe jut, mint van ma. Hogy a kepe mind terheesebbé válik, azon nem csodálkozik az állami adók folytonos emelkedése miatt. Az eklézsiák a közvagyonot nem jövedelmeztetik úgy, ahogy kellene és lehetne, mert sok helyt az egyháztagok vagy ingyen, vagy potom árért birják és használják. Ha kellőleg jövedelmeztetnék, javítani lehetne eklézsiáink és belső embereink állapotán. Mindennapi dolog, hogy az eklézsia pénzét az egyháztagok maguk között kiosztják, illetőleg kamatra kiadják, de sem a tőkét, sem a kamatot nem hajtják fel. Ahol a dolog veszéllyel nem jár, elfogadja több eklézsia egybekapcsolását. Az állami fizetést ő sem kívánja, mert meggátolja az önérték és önerő kifejtését, mi nélkül az ember csak hitvány gép s nem képzelt szerencsétlenebb társadalmat, mint ahol mindent az állam tesz.

10 év múlva 1884-ben körrendeletet bocsátott ki az *egyházi magtárak* kezelése tárgyában. Az alkalmi okot a kibocsátásra a székelyudvarhelyi kör közgyűlési határozata adta. A magtár haszna abban áll, hogy tavasszal a vetőmagban megszorulók nem lesznek kénytelenek drága pénzen gabonát

¹⁴⁵ Keperendszer. K. M., 1874. 163—167. l.

¹⁴⁶ Nehány szó a fennebbi cikkhez. K. M., 1874. 167—171.

vásárolni, hanem innen kölcsön kapnak. Cséplés és törökbüzaszedés után kamatostul együtt mulhatatlanul beszedik a kölcsönadott gabonát s azért a magtárnál sem tőke-, sem kamathátraléknak nem szabad maradni. Az eklézsiák haszna a gabonáért kapott kamat. A pénzt takarékpénztárilag kell kezelni valamely célra, pl. kepemegváltási alap teremtésére.

Ürmösi Kálmán¹⁴⁷ halaszthatatlan orvoslást igénylő sebnak mondja egyházunk testén, a lenni vagy nem lenni kérdésének. Javaslatá az, hogy hozassék be az egyházi adó minden 16—20 éves egyén részére, felszedésére állíttassék fel pénztárnok s a pénztárból kapnák fizetésüket a belső emberek. Így megszűnnének a pap és hívei közti kellemetlenségek s a belső emberek függetlenné lennének a néptől. Ez volna a legjobb mód, ha nem akarjuk magunkat kislelküleg az állam karjai közé dobni. Ha ez kivihetetlen volna, akkor a kepet egyformásítva vagyokra személy szerint kellene kivetni. Méltányosnak és igazságosnak tartja, mint Kolozsvárt van, palástdíj megállapítását, anyakönyvi kiadványok díjának „egyformásítását”, belső emberek eltiltását gazdaság folytatásától, mert ma már sok a papnak a tanulni valója; eklézsiák csoportosítását, leányosítását csak közelfekvőknél tartja helyesnek: más felekezetek közé szorítottaknál annyi ez, mint homlokukra írni a pusztulást. Orbók Ferenc¹⁴⁸ nem helyesli Ürmösi javaslatát. A nép már az „adó” szótól is irtózik. Aztán ki hajtáná fel? Ebből nem lenne semmi. S ha sikerülne is a felhajtás, nem lenne rajta áldás, mert a kepe állandóan ad kenyeret az asztalra, de pénzfizetés mellett megtörténhetnék, hogy „a tiszteletes asszony konyháján nem a fazeka, hanem a feje főne”. Nem tartja megvetendőnek a gazdálkodást, amivel példát is ad híveinek. Nem ellensége a haladásnak, de ha igen sebes, sokszor bukással jár. Nagy Sándor¹⁴⁹ történelmi visszapillantás után, melyben a kérdés történelmi kifejlődését vázolja, arra az eredményre jut, hogy vagy az állam fizessen, vagy az eklézsiák váltsák meg a kepet, de úgy, hogy a fizetés minimuma a papoknak 600 frt, a mestereknek 300 frt legyen. De minthogy ezt ma sem az állam, sem az eklézsiák anyagi helyzete nem teszi lehetővé, megelégednék azzal, hogy a meglevő törvények alapján és korlátai között a belső emberek helyzete javíttassék. E célból általános „keperectificatiót” vinne végbe egy vegyes bizottság. Kepefizetés alá kerülnének a házasok, özvegyek, ifju legények és gyámság alatti kiskorúak. Pótlékul szolgálnának az eklézsiák által bírt s most kevés hasznot hajtó szántók és kaszálók, melyeket meg-

¹⁴⁷ A keperendszer. K. M. 1874. 331.

¹⁴⁸ Keperendszer K. M. 1875. 50—52.

¹⁴⁹ Nézetek a keperendszerről. U. o. 1875. 114—122.

mívelnének. Iskoláink községivé alakíttatván, a vallástanításért a pap, vagy a mester kapjon díjat, valamint a keresztelésért, temetésért és esketésért is. Nem óhajtja az állami fizetést, egyházi adószedő hivatalok felállítását, kisebb eklézsiáknak nagyobbakhoz való csatolását.

Az E. K. T. az eklézsiák lehetetlen pénzkezelése láttára 1876—32. sz. a. rendeletet adott, melynek intézkedései ezek: kölcsönt ne a gondnok, hanem a presbiterium adjon felelősség mellett; 50 frtnál nagyobb kölcsönök betáblázás mellett, kisebbek fizetőkezesség mellett adassanak; 10%-nál nagyobb kamatot venni nem szabad; a gondnokok a kamatot felelősség mellett tartoznak felszedni év folyamán; az esperesek, ha lehet, jelöljenek ki a körből az ügyek intézésére ügyvédet, kinek nem lesz fizetése, csak a perköltségek; az eklézsiák, ha feles tőkéjük van, igyekezzenek földbirtokot vásárolni. Az eklézsiák ingatlan vagyona felett is a felügyeleti jog az E. K. T. részére kikötött. Az adásvételi szerződések is jóváhagyásra felküldendők. Ez a rendelet nem állította meg a kérdés irodalmi tárgyalását, hanem még jobban felnyitotta a zsilipeket. Rédiger Géza¹⁵⁰ az intézkedést helyesli, de kimondja őszintén, a legtöbb helyt „érvényen kívül helyeztetett”. A gondnokok összeköttetés és atyafiság révén hanyagságra vannak kényszerítve. Jaj a papnak, ha ilyen dolgokba ártja magát. Ha pontos, lelkiismeretes kezelésre inti őket, veszve van. Az esperesi vizsgálószék megteszi a magáét, de csak papiroson maradnak intézkedései. A tőke legtöbb esetben elvész. Javasolja, hogy minden körben jelöljön ki az E. K. T. egy hitrokon ügyvédet, kinek a peres ügyek átadatnak. Így nem lesz harag a papra. Kovácsi Antal¹⁵¹ szerint a pénzkezelés nem olyan rossz, mint Rédiger rajzolta. Mire a Szerkesztő csillag alatt azt a megjegyzést teszi, hogy talán még rosszabb. Kovácsit az aggasztja, hogy a pénzek az eklézsia tagjainál vannak elhelyezve s ezeken tetemes adósság van, ami folytonosan szaporodik, még pedig a rendesnél nagyobb mértékben. Az E. K. T. 10%-ot állapított meg, de az eklézsiák 6—40% mellett helyezik el, ami mulhatatlanul tönkreteszi az adósságot. Véleménye szerint a helyes kezelés: takarékpénztárba, értékpapírba, fekvő birtokba helyezni, vagy mindhárom mód megosztva. Ez biztos mód és nem ruinálná hitfeleinket. Barabás Lajos¹⁵² szerint Rédiger valóságos közszükségnek adott kifejezést, mikor az eklézsiák tőképénzeinek „nyomorúságos

¹⁵⁰ Észrevételek eklézsiáink tőkéiről. K. M. 1876. 326—328.

¹⁵¹ Az eklézsiák pénzvagyona. K. M. 1876. 410—411.

¹⁵² Még egy pár szó eklézsiáink tőképénzeiről. K. M. 1877. 45—51.

kezelését" szóvá tette. Kovácsi véleménye szerinte azért eltérő, mert az ügyet csak az esperesi vizsgálószékek jegyzőkönyveiből ismeri, mert az a vagyon, amire alapítja véleményét, csak papiroson létezik. Tapasztalata az, hogy a meg nem fizetett kamatot odairják mint készpénzt pénztármaradéknak. Azt tartja, hogy „a tőkepénz a jelenlegi kezelés mellett mind eklézsiáinkra, mind híveinkre nézve áldás helyett átok.” Lőfi Áron¹⁵³ Kovácsi véleményében épen fordítva osztozkodik: legbiztosabb a fekvő birtok. Az értékpapirokkal való elbánás még ismeretlen, fáradságos és költséges, a takarékpénztári kezelés is. Határozottan elveti azt a véleményt, hogy a tőke nem áldás, hanem átok. Hiszen a magtáraknál dívó % sehol sem kisebb 25%-nál. Ez sem hat jótékonyan az egyházközségi tagokra. A tőkék elhelyezésére legbiztosabb a tehermentes fekvő birtokra betáblázott biztosítás. Barabás Lajos¹⁵⁴ válaszában nem érti Lőfit, aki nem a vizsgálószéket, hanem a főhatóságot teszi felelőssé. Fenntartja korábbi állítását, hogy a tőkepénzek az eddigi kezelés mellett átok. De meg van győződve, hogy ha az E. K. T. rendeletét kellő eréllyel és tapintattal végrehajtják, a jó eredmény nem fog elmaradni. Kelemen Albert¹⁵⁵ is tarthatatlannak mondja az eddigi pénzkezelést és kétségbe vonja Barabással együtt a pénztári maradékot, mert tudja, hogy némely eklézsiában tetemes pénztári maradék ellenére is a számadó adós maradt a vizsgálószék díjával. Az adóslevelek a való tényállásnak nem megfelelően állítatnak ki, minek oka lehet az E. K. T. által kiadott kölcsönszerződési ívekhez való szoros ragaszkodás, mert az ívek csupán valósággal kölcsönvett pénzről szólnak. Pedig az eklézsia pénzei legtöbbször nem ilyenek, hanem egymástól kamatostul átvett adósság, vagy erdő, fa, gabona, stb. ára. A bajok oka az eddigi rendszer hiányos volta, melynél elég volt a kölcsönös és szeretetteljes bizalom, a végrehajtásnál az atyai megintés. Ezt nem kicsinyli, de „pénzügyileg szédelgő korunkban” ez nem elég. Javaslatja ez: a tőke adóslevelekben helyezendő el, vagy takarékpénztárakban, esetleg földbirtokba fektetendő, de gyümölcsözetlenül hevertetni nem szabad s minden kölcsön telekkönyvi bekebelezéssel biztosítandó. Minden körnek legyen egy hitrokon ügyvédje. A félévenként előre fizetendő kamat nem több, nem kevesebb 8%-nál. Kezesség mellett senki sem kaphat kölcsönt s olyan sem, ki egyházi tartozással hátralékban van. A pénztárnok évenként kétszer megjelenik az adósok listájával az ügyvédnél. Ha egy eklézsia

¹⁵³ Észrevételek eklézsiáink tőkepénzeiről. K. o. 1877. 168–170. l.

¹⁵⁴ Ismét egy pár szó eklézsiáink tőkepénzei kezeléséhez. K. M., 1877. 241–244.

¹⁵⁵ Egyházközségeink pénzvagyona kezeléséről s indítvány e tárgyban. K. M., 1878. 38–46.

ügyeit nem tudja rendbehozni, két szomszédbeli gondnok gyám-sága alá helyeztetik. A számadás a vizsgálószek elé terjesztetik. Pénz hiánya esetén a számadó ellen azonnal kereset indítandó. E javaslatot talán túlszigorúnak, egyházunk szellemével összeférhetetlennek fogják sokan találni, de tiszta pénzkezelésnél másképp nem lehet. A számadókra teher az ügyvéd előtti kétszeri megjelenés, de másfelől előny az, hogy semmi sógorsági, vagy komasági tekintet nem fog nyomást gyakorolni rájuk. S az a nézete, hogy meg kell nehezíteni az adósságcsinálást, mert ez tönkreteszi az egyeseket s a kölcsön áldás helyett átok lesz rajtuk. Nagy és sürgős szükségnek tartja a helyes pénzkezelés módjának megállapítását. — 1880-ban¹⁵⁶ „Egy consistor“ így rajzolja a torda-aranyosi kör állapotait: Kepét csak az fizet, akinek tetszik. A kepét a belső emberek szedik fel, kik követelőleg nem léptetnek fel, hogy surlódás ne keletkezzék. Ezért egy pár kivételével tönkrementek, elszegényedtek. Az ekklézsiák pénze az egyházfinál áll biztosítás nélkül, aki kamatot nem fizet. „A kepe meg nem fizetése szokássá vált s emiatt belső embereink elszegényedtek, míg esperesük az ők kárukon főúri vagyona tét szert. Ekklézsiáink vagyoni állapota tönkrement, mert nemcsak a kamat, hanem a tőke is nagyon sok esetben végkép elúszott.

V.¹⁵⁷ végig tekint a kérdés hat esztendei tárgyalásán, melyet egyházunk „fájdalmasan égető sebének“ mond. Egyik tiltakozik a pénzfizetés ellen, mert a pénznek ördöge van s ha elgurul, a papnénak fazaka helyett feje fog főni a konyhán. Olyan felfogás is volt, hogy az egyházi személyek állami hivatalnokoknak tekintessenek, mert enélkül kegyes óhajítás marad minden fizetésrendezés (K. M. 1885. 187—189.). A másik az ellen, hogy gyáván az állam karjaiba vessük magunkat. A harmadik alapot akar gyűjteni s abból megváltani a kepét. A negyedik a kérdés megbeszélésére egy ankét összehívását javasolja. Közben a kepe évről-évre fogy, mert népünk szegényedik, adósodik a nagy adó, a túlszigázott hadügyi kiadások miatt, a birtokok vándorolnak. 5—10 ember birtoka, kik egész kepét fizettek, kerül egy birtokos kezébe, aki azért csak annyi kepét fizet, mint eredetileg. Felteszi a kérdést: mi lenne a teendő? És felel rá: a kepe, mint teher, menjen a birtokra. Vagy: a meglevő alapon továbbfejleszteni: 12—20 kalangyáig fizessen egész kepét (2 kalangya), 20—50-ig $4\frac{1}{2}$, 50-en felül 5 kalangyát. Az E. K. T. kérjen kimutatást a köröktől a fennálló kepézési rendszerről, azokból készítsen egységes tervet, küldje ki a körökhöz véleményezésre s ezután a főtanács elfogadná. Hosszadalmas eljárás, de más nincs. Kepeváltság belátható időn belül nem

¹⁵⁶ Köri közigazgatás a torda-aranyosi körben. K. M. 1880. 281.

¹⁵⁷ Nehány szó a keperendezésről. K. M. 1881. 176—181. 1.

lesz, állami fizetés után hiába vágyakoznak. Ha a főhatóság áll az élére, végeszakad a surlódásnak a nép és belső emberek között. A mostani rendszer „züllött“, mert ha egy új pap a rendszer helyreállítását kívánja, rendszeresen kellemetlenséget szerez magának, mert a nép azt hiszi, hogy az új pap önkényén nyugszik az újitás. Meg kellene állapítani a fizetés minimumát is. Tenni kell már valamit, mert „a szegény egyházi szolgák nyakára mind szorosabban ráhúzódik a hurok, a valláserkölcsi élet hanyatlik s az üres templomok hovatovább mind égetőbb s kevésbé gyógyítható sebjeivé lesznek egyháztársadalmunknak“.

Ilyen módon panaszkodt jóformán az egész papi közvélemény, mikor Ferencz József a püspöki székbe ült. 1876. évi első körrendeletére adott válaszképen a keresztúri kör felhívja a püspök figyelmét e kérdésre. Az 1877. évi főtanácson beterjesztett első jelentésében ezeket mondja: hogy a belső emberek jövedelméről képet nyerjen, a papok és mesterek jövedelmét egy általa készített „mintázat“ szerint összeíratta. A kimutatók bejöttek, de nem egyöntetűek, mert több helyt oly terménybeli előnyökben részesülnek, melynek pénzbe átszámítása „szinte lehetetlen“. Eklézsiáink fele oly csekély jövedelemben részesíti belső embereit, hogy megélhetésükre nagy szükségük van az isteni gondviselésre. Ez állapot javításán gondolkoznunk kell, mert „ez igazán egyik égető kérdés“. A vallásközönség egyetemének komoly figyelmébe ajánlja, a belső embereket pedig arra kéri, hogy „buzgóságukat ne mérjék a fizetéshez“. Az 1881. évi jelentése szerint: „népünk vagyonosodása igen sok helyen hanyatlik, minek szomorú hatását elsősorban belső embereink érzik. „A kepe majd mindenütt apad. Általában attól tartok, hogy a kérdés maholnap egyházunk egyik legégetőbb kérdése lesz“. A baj megelőzésére nem lát alkalmasabb eszközt, mint *egyházi magtárak* alapítását, melyek hű és lelkiismeretes kezelés mellett az eklézsiái kisebb szükségek fedezésére, idővel talán a kepeinek részben megváltási alapjául is szolgálhatnának. Nehány eklézsiánkban a marosi körben tartott püspöki vizsgálata folyamán már sikerült ilyeneket kezdeményezni. 1883-ban Daniel főgondnok a vargyasi zsinaton hangoztatja, hogy segíteni kell a papok és mesterek helyzetén, kik a létfenntartásért nehéz küzdelmet vívnak. Az E. K. T. ugyanekkor jelenti, hogy a keresztúri kör óhajtotta a kepe általános rendezését, a felsőfehéri körben e célra bizottság küldetett ki. Örömmel látja ezt a szórványos kezdeményezést, hogy itt-ott kepe megváltási tőkét kezdtek teremteni, de e tekintetben javaslatot még nem tehet. Csupán azt ajánlja figyelembe, hogy jó móddal kezelt magtárak ez ügyben igen jelentékeny tényezők lehetnek. 1883 szept.-ében tartott püspöki vizsgálat (K. M. 1883. 321—323.) megállapította egy pár helyen azt a visszaélést, hogy

akik vásárolják, vagy öröklik a birtokot, az után a kepet fizetni vonakodnak. Megrendelte a presbiteriumoknak, hogy az ilyenektől törvény útján is megvétesse a kepet.

Az E. K. T. az eklézsiák pénzei kezelésére 1878-ban a pénzügyi bizottság által szabályzat kidolgozását vette munkába, amelynek véleményes javaslata az 1886. évi főtanácsra előterjesztett s elfogadtatott. Eszerint kölcsönt csak 100 frton felül adhatnak biztos jelzálogra; a ki nem adható pénz pénzintézeteknél helyezendő el s a künnlevő s apránként bekerülő követelések is, ha 100 frton felüli kölcsönökben ki nem adhatók. (K. M. 1886. 291. l.) Daniel főgondnok az 1883. évi vargyasi zsinaton megállapítja, hogy a pénzkezelés reformja sok fáradozás után megvalósult. De a panaszok ezután sem némulnak el. Sz. (Unitárius egyház és közigazgatás. K. M. 1885. 109—112.) szerint a gyülekezetben oly jelenségekkel találkozunk, melyek egyenes arculcsapásai a jó kormányzás legelembb követelményeinek. A közvagyonat lelkiismeretlenül kezelik, a jövedelem felhasználásánál épen a rendelt célokat rövidítik meg. Egy eklézsia templomépítési pénzét egymás közt kiosztották „jótékony kölcsönre”. A hívek az eklézsia vagyonát magukénak tekintik s ingyen akarják használni. A körök a kepemegváltási magtárakra s a pénzek kezelésére megállapított szabályokat nem tartják meg. Az egyházköri hatóságok, a vizsgálószékek eljárásánál a számbavétel nem kapcsolatos az előbbi évekével, a jelen a multtal, nem állapítható meg, van-e haladás, terjed-e a művelődés, nő-e a létszám. Szakadozott, összefüggés nélküli, tervszerűtlen munka. 1887-ben azt jelenti az E. K. T., hogy a tőkepénzek kezelése nem a törvény szerint megy, mert újabban adattak ki kölcsönök a törvény ellenére (K. M. 1887. 311. l.). Végül a püspök 1889 ben szabályzatot dolgozott ki, melyet az E. K. T. 336. sz. a. elfogadott.

1889. évi főtanácson a felsőfehéri kör kéri a főtanácsot, hogy a régi elavult kepezési rendszer helyett, mely mellett a belső emberek javadalma állandóan csökken, mert a kepe a földre alapíttatik s nem tekintik személyes tartozásnak, állítson meg a kör részére új kepezési rendszert. A főtanács tájékoztató adatokat s véleményes javaslatot kér a körtől. 1892-ben ajánlja az E. K. T., hogy a kör terve fogadtassék el arra a körre, a többi hivassék fel, hogy vegyék tanulmányozása alá a kepe rendezés, illetőleg a kepemegváltás kérdését s készítsenek általános tervet. A főtanács előkészítésre visszaadja E. K. T.-nak. Ugyanekkor Ajtai János indítványt adott be, hogy minden pap fizetése az egyházi segélyekből 200 frtra kipótoltassék. Az E. K. T. a segélyezés eddigi módjának fenntartását ajánlta azzal, hogy a körök minden pap jövedelmét hitelesen mutassák ki. A főtanács pedig rendelte, hogy E. K. T. tegyen javaslatot a 200 frtig való emelésre a rendelkezésre álló segélyösszegekből. Az

1891. évi torockói zsinaton a közigazgatási jelentés az elköltözést aggasztónak mondja azért is, mert a belső emberek javadalma folytonosan apad s figyelmezteti az eklézsiákat, hogy igyekezzenek kepeváltási alapot teremteni s elrendeli a pénzvagyron takarékpénztári kezelést. Az 1893. évi főtanácson a püspök jelenti, hogy a keresztúri kör papsága emlékirattal találta meg, melyben anyagi helyzetének tarthatatlanságát feltárva, kérte, hogy találja valami módját anyagi helyzetük javításának. „Hiszen ha ezt tehetném, nem holnap, hanem ma megtenném.“ Az eklézsiákban is valamivel több buzgalmat szeretne látni. Más jobbmódú eklézsiáink között is akadnak, melyek a maguk terhét a közpénztárra igyekeznek hárítani. Betegsége ez a mai társadalomnak, hogy mindenki inkább másra szeret támaszkodni, minthogy a maga lábán járjon. A kepeváltást mindenütt óhajtják, de keveset tesznek ez irányban. Az általános kepeváltási alap megteremtésére egy terv kerül elé, de nem hiszi, hogy ez úton boldoguljunk. Üdvözli azokat a lelkészeket, akik e kérdést tanulmány tárgyává tették. Hogy dülőre juttassuk, de ne úgy „hogy később megbánni legyünk kénytelenek, hogy a gabonát eladtuk s arra ébredjünk fel egyszer, hogy a vékából mégis több kenyér kitelt, mint a frtból“. Addig is a szegényebb lelkészeket segíezzük. A segítyezés emelésére a lelkészek befolyhatnának úgy, ha az eklézsiákon levő ú. n. *status-adósságok befizetésén* munkálnának. Ezzel felszabadulna az általános segélyből azon tőketartozások kamatja fedezésére szolgáló összeg, ami erre a célra lenne fordítható. S ez annál szükségesebb, mert egy néhány szegényebb eklézsiánk e tartozást még 1868 előtt befizette; valóságos méltánytalanság, sőt igazságtalanság velük szemben; mert a tartozást be nem fizetett eklézsiákért a kamat az általános segélyből levonatván, a segély folytonos élvezésében vannak. Amazoknak pedig épen emiatt nem jut az államsegélyből. Kétségkívül az ügyet a főtanácsnak újból napirendre kell hozni. De a papoknak kell az eklézsiákban a hangulatot előkészíteni s így a maguk számára egy újabb segélyforrás nyitását eszközölni.

Az 1894. évi főtanácsot megnyitó beszédjében olvassuk: „Általában lelkészeink anyagi sorsa méltán aggaszthat mindnyájunkat. De nem szabad reményt veszíteni. Hiszen alig egy pár évtizeddel ezelőtt semminemű közforrás nem állott rendelkezésünkre lelkészeink segítyezésére; míg most, ha nem is sok, de mégis aránylag jelentékeny forrásaink vannak e célra. És lesz még több is, csak ne rázzuk a fát hamarább, míg meg nem ért rajta a gyümölcs. A kormány részéről is biztató jelek mutatkoznak, hogy nagyobb államsegélyt fogunk kapni, nem kárpótlásul, hanem az 1848. évi 20. t.-c. szellemében, mely a lelkészek állami javadalmazását helyezte kilátásba. Ugyanakkor jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter be-

kérte az összes belső emberek javadalmazására vonatkozó ki-mutatást. Az 1896. évi püspöki jelentés aggódik a lelkészi és és tanítói állások betöltéseért jelöltek hiányában, de kifejezi remé-nyét, hogy ez állomások is keresettebbek lesznek, miután a tanítók fizetése 400 frtra már ki van egészítve s a *lelkészek-nek is államilag segélyezése megkezdődött.*“ Lelkészi fizetések kiegészítésére 1895-re adott 4500 frtot. Ebből 1000 frt ment a püspöki fizetés pótlására, 3500 frt 49 lelkésznek, kiknek fize-tése 127—397 frt között állt s a segélyezés által 335 frttól 412 frtig emelkedett (K. M. 1896. 313. l.). 1896-ra adott 6750 frtot. Ez 76 lelkész között úgy osztatott ki, hogy most már a leg-kisebb papi fizetés sincs 350 frton alul, egy néhány pedig meg-haladja az 500 frtot. A fizetések rendezésére indítványt adott be Rédiger Géza, Dézsi Mihály és Gvidó Béla. A Rédigerét kiküldötték a köröknek véleményezésre. A más kettő tárgya-lása függőben hagyatott, „mivel a kormány e kérdéssel ezidő-szerint érdemlegesen foglalkozik.“

1897-re a lelkészi államsegély 11250 frt s így remélhető-leg rövid időn a fizetés 600 s folytatólag 800 frtig fog kiegészít-tetni. Mert a törvényjavaslat ez iránt már készen van. A 112 papi állomás közül 1 eléri a 2000 frtot, 5 az 1000, 2 a 900, 5 a 800, 2 a 700, 8 a 600, 12 az 500 frtot, 77 ez alatt van le egészen 100 frtig s így egy papi állomás átlag jövedelme 400 frt (K. M. 1895. 304.) A lelkészi javadalmak összeírása, mely-nek alapján osztatik ki a segély, nem volt elég pontos s emiatt a papok között összezörrenések voltak. A kiutalt segély 5%-át az E. K. T. levonta a belső emberek nyugdíjintézete részére, amit sokan nagyon zokon vettek. „Erre nem találok és nem is keresek szavakat, hiszen ez önfenntartásunkért való adózás“, mondja a püspök. 1898-ban megjelent a *Törvény-javaslat a lelkészi jövedelmek kiegészítéséről* (K. M. 1898. 41—50 l.) Örömhír az ország összes szerényjövödelmű lelké-szeinek. A javaslat a jövedelmet 800, illetőleg a nem teljes képesítésű papoknál 400 frtra egészíti ki, akik t. i. nem tudják a 8 középiskola és 3 évi hittani tanfolyam végzését igazolni. Az eddigi állapothoz képest nagy haladást jelent. Meglátszik a javaslaton a szabadelvűség, de van több pontja, melyek veszedelmesek lehetnek egy ultramontán kormány kezében. Ha a hívek száma csekély, a kiegészítés felemelését megta-gadhatja s a hitközség megszüntetésére hívhatja fel a főható-ságot. Ki határozza meg „a csekély számot?“ Az E. K. T. a püspök előterjesztése alapján megtette rá észrevételeit. De időközben a közoktatásügyi bizottság tárgyalásán a miniszter olyan nyilatkozatokat tett s módosításokat fogadott el, melyek alkalmasak az aggodalmak eloszlatására s azért a püspök ajánlatára elállt az észrevételek előterjesztésétől.

A miniszter 1898-ra 13.500 frtot adott. 1899-ben pedig

megkezdődik a fizetéseknek 600, illetőleg 800 frtra való kiegészítése. „Örvendhetünk tehát a kedvezőbb viszonyoknak, melyek közé jutottunk. De ha a bennük levő erőforrásokat nem gondoljuk, ha mindent másoktól várunk... ha nem fogjuk ápolni magunkban buzgó hitelődeink szellemét, legyen bármily nagy a külső segély, nem fogunk sokra menni sem a magunk jólétének, sem egyházunk felvirágoztatásának vágyában és reményében”. (K. M. 1898. 330 l.) Az 1899 évi keresztúri zsinaton az évi jelentésében azt mondja, hogy fárasztó és sok időt emésztő munkát adott a kongrua ügyében a folyamodások, illetőleg a bevallási íveknek megvizsgálása és hitelesítése. A püspök elnöklete alatt egy háromtagu bizottság hónapokig napról-napra 2—3 órát dolgozott ezen. Újabb és újabb utasításokat kellett adniok s nehogy a terminusból kikéssenek, néhányat hiányosan terjesztettek fel. (K. M. 1899. 268. l.) Az 1901. évi főtanácson előterjesztett jelentés szerint a kongrua még nincs véglegesen rendezve. A miniszter újabb határidőt tűzött ki azoknak, akik több kongruára tartanak igényt, mint amennyi számukra megállapított. Aránylag kevesen folyamodtak kiigazításért, minek oka lehet az is, hogy a múlt év őszén személyes közbenjárásával sikerült több lelkésznek a fuvardíjakat illetőleg jelentékeny kiigazításokat eszközölni.

A lelkészi fizetéskiegészítés az igények emelkedése és a pénz vásárlóerejének csökkenése folytán nemsokára elégtelennek bizonyult s 1911—12-ben a protestáns lelkészek körében országsszerte mozgalom indult meg a fizetésemelés érdekében. A Tiszáninneri ref. egyházkerület elnöksége 1911-ben levelet intézett Antal Gáborhoz, a konvent elnökéhez, melyben kéri közös bizottság összehívását, hogy az 1912. évi költségvetésben a lelkészi fizetés rendezése végre biztosíttassék. A protestáns közös bizottság nov. 27-én hosszas vita után abban állapodott meg, hogy egy albizottság jelenjék meg a miniszterelnöknél és a vallás-közoktatásügyi miniszternél s kérje az összes tisztviselői fizetések emelésére a *korpótlék*-rendszer behozatalát, úgy hogy már az 1912. évi költségvetésbe felvéttessék; ha pedig ez lehetetlen volna, minden lelkész részére megfelelő *drágasági pótlékot*. A vallás- és közoktatásügyi miniszter kijelentette a küldöttségnek, hogy tárgyalásokat indított, hogy némi kezdőlépések már 1912-ben megtörténhessenek s a teljes rendezés az 1913. évi költségvetésben keresztülvihető legyen a *korpótlék* alapján. Az országos ref. lelkészegyesület a fizetésrendezést úgy kívánta, hogy az 1600 K 2400 K-ra emeltessék. Az ev. lelkészek alapfizetésül 2400 K-t kívántak, mely korpótlékkal 35 év után 5400 K-ra emelkedik. Teleszky pénzügyminiszter 1912 jún. 17-én a főrendiházban Antal Gábor kérdésére kijelentette: a kormány korpótlék által

akarja a fizetést javítani, úgy hogy 5 évi szolgálat után 400 K, újabb 5 év után megint 400 K, azután 3 ízben 200 K, úgy hogy 25 évi szolgálat után a fizetés 3000 K. A terv az, hogy az első korpótlék már 1912 jan. 1-től visszamenőleg kifizetessék. Tisza István a Dunántúli ref. egyházkerület közgyűlésén (K. M. 1912. 315. l.) jogosultnak tartja azt a kivánságot, hogy a ref. tanárok anyagi helyzete egyenlő legyen az államiakéval, de a lelkészek javadalmazásának rendezését a tanárokénál is sürgősebbnek tartja s közli, hogy a lelkészi korpótlék elhatározott dolog. Az országos ág. ev. egyház 1912 nov. 6. egyetemes közgyűlése (K. M. 1912. 373. l.) kívánja a fizetésnek 2400 K minimumra emelését megfelelő korpótlékkal, a *kongrua-rendszer elejtését* s a fizetés akként való rendezését, hogy az állam a kötelezettségét az egyháznak adandó dotációval váltsa meg; míg ez megtörténhetnék, a tőkének megfelelő kamatokat az egyház pénztárába fizesse be. Nálunk a Lelkészkör és az Unitárius Egyház szorgalmazza a lelkészi fizetés emelését, ami az illető fejezetben részletesen olvasható s ezért itt csak utalunk erre. Az 1912. évi főtanács a háromszéki kör sürgetésére kérte a fizetés rendezését, mivel a drágaság nagyfokú emelkedése következtében a lelkészi fizetés tisztességes megélhetést nem biztosít. Ugyane főtanács köszönettel fogadta az egyházi államsegély 150.000 K-ra emelését „mindamellet is, hogy elvett javaink korpótlásáért 100 esztendő alatt számtalanszor megújított panaszunknak csak halvány visszhangja ez a segély“. A lelkészi korpótléokra vonatkozó törvényjavaslatot 1913-ban elfogadták. Az akkori megélhetési viszonyok között 1600 K, ha még hozzávesszük a képét is, a család fenntartására, gyermekek neveltetésére nem volt elég. Sérelmesnek találták azt, hogy a fizetés csak 3000 K-ig egészített ki, az idősebb lelkészek azt, hogy eddigi szolgálatukból csak 10 évet számít be a törvény. „Célszerűségi okokból törölték azt a pontot, hogy a korpótlék megvonható olyan eklézsiák papjától, melyeknél a hívek száma a 300-at nem haladja meg. A főrendiházban felszólalt a püspök is kérve a fizetés maximumának emelését, de eredménytelenül.

A püspök az 1913. főtanácsot megnyitó beszédjében ezeket mondja: Aggodalomban él a folyton szaporodó igények miatt, melyek egyházi életünkre is mind súlyosabb teherként nehezdednek. Nem tagadja, soha több aggodalom nem szorongatta lelkét, mint mostanában. „Nem egyszer azon kapom rajta magamat, hogy azon gondolkozom, hát hogy van az mégis, hogy most, midőn vagyoni erőnk jóval nagyobb, mint 10—20, hát még 50 évvel ezelőtt s egy néhány ezerből állott költségvetésünk most százezrekre terjed ki, a második főgimnáziumot építetjük, egy kis bolthajtásos szoba helyett e díszes teremben tanácskozhatunk, hogy van az mégis, hogy több a panasz

innen is, onnan is, nagyobb az elégedetlenség itt is, ott is s hová jutunk, ha mind így megy? Nem jut-e egyházunk olyan siralmas helyzetbe, amiből aztán nehéz lesz kivergődni? Mert, ki tudja, mikor lesz s lesz-e még egy Berde Mózsánk? Pedig valljuk meg az igazat, hogy az ő s más áldott emlékű ujjabkori jóltevőink szintén jelentékeny alapítványai mellett is, az államsegély nélkül már eddig fennakadtunk volna s nem tudom, mitevők lennénk." ... Oly mérvű állami segélyre, aminőre sokan közülünk számítani látszanak, hogy abból minden kitelik, amit csak kívánunk, amire vágyunk és amire szükségünk is lenne, hogy más egyházakkal a versenyt mindenben kiálljuk, részemről számítani nem tudok. Ezért mégis csak azt óhajtanám, hogy egyfelől ne fokozzuk, hanem inkább mérsékeljük kívánságainkat, legyünk több türelemmel, mert rendre-re — sok sebet beköthetünk s ne hagyjuk kialudni keblünkben a hagyományos unitárius szellemet... Mert én sem az államsegélyben, melytől jöhet idő, hogy elesünk, sem az ujjabban jelentékenyen megsaporodott vagyonunkban, melyben mikor nem is gondoljuk, veszteség érhet, nem találok annyi biztosítékot, mint abban az erőforrásban, mely a multban híveink áldozatkészségében megnyilvánult.

Az 1913. évi főtanácsi bizottság felhívta az E. K. T. figyelmét a *képezés állami megváltására*. Az E. K. T. jelentette az 1914. évi főtanácsnak, hogy még 1908-ban 83. eln. sz. alatt felterjesztést tett a közalapítványügyi igazgatóság azon értesítésére, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter a kepe megváltás sürgős rendezését határozta el. De azóta az ügy nem mozdult. Ujjabban a r. kath. kepeügyi értekezlet átiratára megint megsürgette a kepe rendezését. A kepeteher könnyítésére a háromszéki kör indítványt tett, melyet az 1915. évi főtanács úgy intézett el, hogy erre a célra az államsegélyből 21.400 K kiszakított s ezt a jövőben is folytatni szándékozik. Az 1917. évi 9. t.-c. szerint jul. 1-től kezdve a lelkészeknek *családi pótlék* jár, ha évi jövedelmük az állami kiegészítés nélkül nem haladja meg a 3000 K-t, a kisebb képesítésűeknek, ha tiszta jövedelmük a 2200 K-t, a segédlelkészeknek, ha jövedelmük az 1000 K-t nem haladja meg. A tiszta jövedelem megállapítása az 1898. évi 14. t.-c. alapján történik, de a készpénzjövedelemnek csak 70%-a vétetik figyelembe.

Az új államjogi helyzetben, mióta a püspök 1921 ápr. 10-én a hűségesküt letette, a kormány 1920 jul. 1-től személyhez kötötten és névreszólóan a következő címekre a következő összegeket utalványozta ki:

- a) a lelkészek fizetéskiegészítésére, korpótlékára, rendkívüli háborus segélyére, ruhasegélyre és családi pótlékára --- --- --- --- --- --- --- ---

b) A központi tisztviselők és theológiai tanárok részére	140774'—
c) Román fordítónak 6000, theológiai akadémiának 15000, espereseknek 6000	27000'—
d) Nyugdíjas lelkészek, lelkészi özvegyek, árvák, fél- árvák részére	58500'—
e) Lelkészek fizetéskiegészítésére 1921 ápr.—június hónapokra	290934'25

Az 1924. évi főtanácson jelentette az E. K. T., hogy az államsegélyek rendszeresen folynak „a mult évben is bizonyos, bár az általános drágasággal arányban nem álló emelkedést mutató összegekben”. De a nyugalmazott lelkészek, özvegyek és árvák segélye a mult évvel szemben lényegesen megapadt, úgy hogy a legutolsó kiutalásnál nyugalmazott lelkészre 298, özvegyre 178, árvára 119 lei évi kegydíj esett. Megürült lelkészi állásba kinevezett lelkésznek, ha a lélekszám 300-nál kevesebb, állami segélyt nem utaltak.

d) Püspöki fizetés.

A püspöki fizetés kezdettől fogva nagyon csekély volt. Mikor 1868-ban az államsegély kiutalványozásáért folyamodnak, a fizetés 840 frt, természetben lakás és 3 föld 150 frt jövedelme. Krizáról tudjuk, hogy szegénysége mellett hírlapi cikkek írásával kellett megkeresnie az élethez feltétlenül szükségeseket. Az E. K. T. adakozásra felhívó 1875. évi levele mondja, „hogy püspökünk fizetése páratlanul csekély, sem egyéni, sem társadalmi, sem egyházi állásának nem megfelelő”. A tanárok és más egyházi alkalmazottak sorsában osztozkodott a püspök is. Fizetése annyira csekély, hogy „bevallani magunk előtt is szégyeljük, más felekezetek püspökei fizetésével viszonyítva pedig elszomorodunk a roppant különbségen”. 1879. évi keresztúri zsinat a Dávid Ferenc-emlékalap jövedelmének egy részét a püspöki fizetés emelésére határozta. Ugyanez évben Kelemen Benő 5000 frtos alapítványt tett a püspöki fizetés javítására. 1883-ban a Biázini-féle ház megvétele és beköltözése alkalmával naplójában feljegyzi, hogy kényelmesebb lesz, mint a régi lakása, de a püspökséget emelni kell, mert maholnap egyedül erre nehezedik az egyház képviselete. „Ha magamnak is nem lenne jövedelmem, nem tudom, hogy tartanám fenn házamat, mert a fizetés elmegy az asztalra”. 1886. évi főtanács a Baldácsy-alap negyed részét a püspöki fizetés javítására rendelte. 1893-tól kezdve 500 frttal javítva fizetése 2000 frt. Az 1899. évi keresztúri zsinaton Filep Albert indítványozta a fizetés javítását. Most alig van némi különbség a püspöki és tanári fizetés között. A tanár-főjegyző (Nagy Lajos) fizetése 2550 frt, az övé 3000 frt, pedig mint tanár is tanít 4—5 órát

s ha ezért 4—500 frtot tanári fizetésbe számítanak, nem marad több, mint a főjegyzőnek. Ferencz Lószef kijelentette, hogy deficittel nem kíván javítást. A főtanács utasította az E. K. T.-ot, hogy a fizetés emelésére a jövő főtanácsra tegyen javaslatot. Erre az 1900. évi okt. főtanács 4000 K-ról 10000 K-a emelte, amiből a közpénztár terhe 5500, a Baldácsy-alapé 3000, az egyházi államsegélyé 1500 K. Az 1907. évi csókfalvi zsinat az államsegély 100000 K-ra történt felemelése után, mikor a tisztviselők fizetése jelentékenyen emelkedett, 12000 K-ra emelte s reprezentációs költségekre 1000 K-t szavazott meg, de csak személyére s ez utóbbit a főrendiházi tagsággal járó költségekre való tekintettel. 1912-ben nagyon élénken foglalkozott a protestáns közvélemény a *protestáns püspökök* fizetésének kérdésével. Molnár Viktor államtitkár kezdeményezésére a brassói ág. ev. egyházmegye mozgalmat indított a prot. püspökök fizetésének állami kiegészítése érdekében. Az országos ág. ev. egyház 1912 nov. 6. közgyűlése (K. M. 1912. 373. l.) nem járult ahoz, hogy az ev. püspökök részére fizetésemelés kéressék az államtól, mert a püspökök állása mindenkor megköveteli, hogy az állammal szemben függő helyzetbe ne jussanak és mert az egyház az 1848. t.-c. szellemébe ütköző kormányintézkedésből saját javára anyagi előnyt biztosítani nem akar. De mert szükségesnek tartja a püspöki fizetés javítását, a közigazgatási segély felemelése végett felír a kormányhoz, hogy az e célra adandó összeg ne az egyes püspököknek, hanem az egyetemes egyháznak adassék ki. Ugyanez álláspontot foglalta el a Tiszántúli ref. egyházkerület is, mely állami hozzájárulást a püspöki fizetéshez nem hajlandó elfogadni, kéri azonban a közigazgatási államsegély felemelését, hogy abból saját maga emelje azt. 1916-ben 40 éves püspöksége jubileumi ünnepén 2000 K személyi pótlékot szavazott meg a főtanács. 1918-ra 5000, 1919-re 10000 K háborus segélyt kapott.

e) *Papi és tanári nyugdíjintézet.*

Egyházunkban a papok és tanárok részére az első nyugdíj- és segélyalap püspöksége első esztendejében 1876-ban létesült.¹⁵⁸ A szabályzat megvolt, most gyűjteni kellett a segélyezésre a pénzt. Ferencz József 1877. dec. 17-én kelt 365. sz. körlevelében, melyben vallásközönségünk közszükségeire hívja fel a figyelmet, iskoláink fenntartása után mindjárt belső embereink részére nyugdíjalap létesítését említi. Az 1880. évi főtanács megindítja a *külön tanári nyugdíjintézet* előkészítő munkálatait, amely 1882. jún. 1-én *unitárius tanári nyugdíj- és segélyalap* címen megkezdte működését. Egy évvel később 1883-ban a

¹⁵⁸ Dr. Gál K.: A kolozsvári unitárius kollégium története. I. 516—528.

vargyasi zsinat megalkotta a püspök, papok, mesterek, nép-tanítók részére az *általános nyugdíj- és segélyintézetet*. 1893-ban a kormány a nem-állami tanárok részére megalkotta az országos tanári nyugdíjintézetet s hosszú és szenvedélyes vita után az 1894. évi főtanács kimondotta, hogy tanáraival belép oda. A kérdés szembeállította egymással a papokat és tanárokat. A papok féltékenyen nézték, hogy a tanárok helyzete már-már biztosítva lesz és nem akarták megengedni, hogy a tanárok által az egyházi nyugdíjintézetbe befizetett illetékek visszaadassanak nekik az államiba való befizetés végett. Azt is alaptalan kedvezésnek tartották, hogy az egyház érték fenntartói illetéket fizessen oda. Kozma felügyelő gondnok higgadságára s a püspök bölcseségére volt szükség, hogy a szenvedélyek lecsillapodjanak. A püspök megígérte, hogy most már minden erővel a papok nyugdíjintézetét fogják támogatni. 1897-ben megalkotta a főtanács a kebli nyugdíjintézetet a *theológiai s az országos tanári nyugdíjintézetbe fel nem vehető gimnáziumi tanárok* részére. Ez intézet szabályzata ötévenként átvizsgálendő. Ezért az E. K. T. az 1902. évi főtanács elé terjesztette azzal a véleménnyel, hogy a megállapított 40 évi szolgálati idő, mihelyt az alap megengedi, a középiskolai tanári nyugdíjintézet szabályzatának megfelelően, 30-ban állapíttassék meg; e szabályzat terjesztessék ki minden tekintetben a püspökre és családjára. Ezért töröltessék a belső emberi nyugdíjintézet tagjai közül s a befizetendő illetéke állapíttassék meg 2000 K-ban. A szabályzat lépjen életbe 1903 jan. 1-én. A papnevelő intézet tanárainak az országos tanári nyugdíjintézetbe való felvétele iránt tétessenek meg a szükséges lépések. A főtanács megalkotta a szabályzatot e címmel: *Nyugdíjtörvény a magyarországi unitárius egyház kebli tanárai és tisztviselői nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak, továbbá a püspök özvegyének és árváinak ellátásáról.* (főt. jkv. 205—217. l.). Az 1903. évi vargyasi zsinat (jkv. 74. l.) tárgyalja a bányai ev. egyházkerület felügyelőjének a protestáns püspökök nyugdíja, özvegyi ellátás iránti javaslatát, melyet nem helyesel, mert egyházunk püspöke nyugalomba nem mehet. Az özvegyi ellátás akár kebli nyugdíjintézetnél, akár biztosító intézetnél kevesebb járulékkal biztosítható, mintahogy a javaslat tervezi és mi az özvegyről és árvákról már kedvezőbben gondoskodtunk, mint a javaslat tervezi.

Az 1911. évi főtanács megalkotta a theológiai tanárok és egyházi tisztviselők nyugdíjszabályzatát. A püspök eszerint sem mehet nyugdíjba. De munkaképtelensége esetén egész fizetése megmarad. Ez nem felel meg az osztó igazságnak s káros is lehet az egyházra. Különösen, ha a püspök több éven át tehetetlenül él, mert akkor a püspökválasztás késik, ami erkölcsi károkat és hátrányokat okozhat az egyháznak. Példa rá a

Székely Mózes esete, ki mint főjegyző 1852—61-ig volt püspök-helyettes s akkor ejtették el a püspöki széktől.

Az 1914. évi főtanácsra jelenti az E. K. T., hogy az 1914. évi 36. t.-c. a theologiai akadémia tanárainak is engedélyt ad az országos tanári nyugdíjintézetbe való belépésre, és pedig visszamenőleges érvényességgel. A főtanács meghatározta, hogy lépjenek be, az előírt terhek fizetését vállalta, az egyházi nyugdíjintézetbe befizetett illetékeket kamat nélkül visszadni határozta.

Az 1912. évi főtanács az egyházi és iskolai alkalmazásban levő *szolgák* nyugdíjintézetét alkotta meg (jkv. 100—105. l.).

A lelkészek külön nyugdíjintézetét az 1901. főtanácsból kiküldött bizottság javaslata alapján az 1902. évi főtanács (109. p.) alkotta meg: *Szabályzat a magyarországi unitárius egyház szolgálatában levő lelkészek és énekvezérek nyugdíjáról, azok özvegyeinek és árváinak gyámolításáról* (jkv. 179—191. l.). A tárgyalás rendjén heves és szenvedélyes vita fejlődött ki és egy kellemetlen mozzanat történt. A javaslat egy pontja azt tartalmazta, hogy ha az intézet nem bírja a szükséges nyugdíjat fizetni, a hiányzó részt felében a közpénztár fizesse. A papság ezt hevesen követelte, a püspök ellenezte. Gvidó, Német István és Lőrinczi István lelkészek kiméletlen hevességgel követelték, hogy a hiányzó részt egészen biztosítsa az egyház. A püspök elkeseredésében kijelentette, hogy ő ilyen papságnak nem tud püspöke lenni, lemond s elhagyta az üléstermet. Mikor ezt az incidenst feljegyezte, utána tette: érzi, hogy nem tett helyesen. Németet rendre kellett volna utasítania. Úgy méltányosabb lett volna eljárása, mint ilyen incidensből mondani le.

Meg lehet érteni eljárását, ha figyelembe vesszük, hogy ez az a korszak, mikor a kollégium építési költségei s a gazdaságok csekély jövedelme miatt az egyház költségvetésében jelentkezni kezd a hiány s akkor a jövő évre megállapított költségvetésben 15000 K volt a deficit. Más vonatkozásokban is tudjuk, hogy milyen éber figyelemmel őrködött a pénzügyi egyensúly megtartása érdekében. Persze a lemondás konsternálta a főtanácsot, utána mentek, kérlelték s az elnöki széket megint elfoglalta. Német és Lőrinczi a gyűlés előtt bocsánatot kértek. „Szívesen kitörölném e napot emlékezetemből. De nem hiszem, hogy valaha elfelejthessem s attól tartok, hogy lelkem szárnyaiból egyet legalább elveszítettem.”

Az 1910. évi főtanács e szabályzatot módosította oly módon, hogy 1911 jan. 1-től nyugalomba menő lelkészeink 40 évi szolgálat után teljes nyugdíjat, 1600 K-t kapnak. Ez kiterjesztett azokra is, akik 1903-tól mentek nyugalomba. A temetési költséget is a nyugdíjalap hordozza. A püspök aggódik, hogy esetleg több terhet vett magára a nyugdíjpénztár, mint amenny-

nyit megbír s akkor nehezebb lesz a nyugdíjat leszállítani, mint lett volna most még egy pár évig várni a nagyobb előnyök nyújtásával.

Így állott a tanárok és belső emberek nyugdíjügye, mikor a háború befejezése után államjogi helyzetünk megváltozott. Az 1920. évi főtanács utasította az E. K. T.-ot, hogy a belső emberek nyugdíjának a változott viszonyoknak megfelelő módon való rendezésére az előintézkedéseket tegye meg. Az 1923. évi főtanácson jelentette az E. K. T., hogy a tanítók és tanárok nyugdíjügyében adatokat terjesztett be a pénzügyigazgatósághoz; a kormány most foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a nyugdíjügyet az állam rendezze-e, vagy a felekezetek hatáskörébe utalja. Egy újabb miniszteri rendelet az egyház kezelése alatt hagyja az ügyet. Ezért az E. K. T. keblileg megoldandónak tartja s javaslatot terjeszt elé. Egy *egyetemes egyházi nyugdíjintézet* létesítése érdekében számításokat végeztetett, azt kiadta a nyugdíjbizottságnak. Ez egy szélesebbkörű ad hoc bizottság kiküldését látta szükségesnek. A főtanács ennek jelentését és javaslatát elfogadván, 1923 szept. 1-től a rendes alapfizetések 10%-át beszédni rendelte el és a főtanácsi bizottság javaslatára figyelembe ajánlja, nem lehetne-e egy néhány biztos, nagytőkésű biztosító intézettel tárgyalásokat folytatni esetleg kisebb levonásokkal. Az E. K. T. munkába vette ez alapon egy nyugdíjintézet létesítését, melynek a szerzett jogok lehető tiszteletbentartása mellett tagjai lennének a theológiai, gimnáziumi tanárok, központi tisztviselők, lelkészek és felekezeti tanítók. A tervezetet azon az alapon készítették, hogy nem a tőkegyűjtésre helyezi a súlyt, mint azt a belső emberi nyugdíjintézet tette, hanem a tagokat és a fenntartót élőtőkének tekinti s a mindenkori befizetéseket a nyugdíjasok támogatására kívánja fordítani. Így a cél gyorsabban elérhető ugyan, de nagy áldozatokat kíván az egyháztól, egyházközségektől és tagoktól. Az E. K. T. a szabályzattervezetet beterjesztette az 1924. évi főtanácshoz. Meleg érdeklődés nyilatkozott a szabályzat iránt. Vita tárgya volt, hogy helyes-e az összes alkalmazottak részére közös alapot létesíteni s nem kellene-e külön tanári, illetőleg papi és központi tisztviselői nyugdíjalapot hozni össze. A bizottság azonban meghaladottnak tekintette ezt a kérdést, amely már kezelési szempontból sem volna megokolt. A *régi nyugdíjasok* szomorú helyzete fáj minden felszólalónak s megélhetésüket kívánták biztosítani. A javaslat készítői kimutatták a nagyobb segély lehetetlenségét s rámutattak, hogy a javaslat számol a szociális elvekkel s teljesen modern alapelveken épült fel. A főtanács az eddigi segély háromszorosát szavazta meg, mert az alap veszélyeztetése nélkül tovább nem mehetett. Ez is, habár az illetőknek távolról sem elegendő, mégis jelentős megterhelését jelenti az alapnak. Az a gondolat is fel-

merült: nem kellene és lehetne-e egy egyházi gyűjtéssel elviselhetőbbé tenni e szegény özvegyek életét? A főtanács elfogadta a szabályzatot s köszönetet mondott a készítőknél, dr. Gál Kelemennek és dr. Gál Zsigmond tanácsosnak.

18. FEJEZET.

Gazdasági ügyek.

Mikor Ferencz József püspök lett, az egyháznak az Augusztinovics-féle ladamosi alapítványi birtokon és a kolozsvári tanári házakon kívül semmi gazdasága nem volt. Ingatlanszerzési törekvések első nyomával 1863-ban (E. K. T. 326. sz.) találkozunk, mikor a vallásközönség megkináltatott a gróf Bethlen Gábor-féle ladamosi jószág megvételével. Az adminisztrátorok megbízattak kimerítő tájékozódás után jelentéssel. A vásár 1874 nov. 12-én történt nyilvános árverésen. Területe 330 hold 744 □-öl, az Augusztinovicsé 423 hold 450 □-öl, szabályozás által kaptunk még 30 holdat s így az egész 783 hold 1194 □-öl. Az 1883. évi vargyasi zsinat felhatalmazása alapján — szintén az Augusztinovics-alapból — 80.000 frton megvásároltatott a lukácsfalvi birtok (1884. főt. 9. jk. p.). 1889 őszén (főt. 28. jk. p.) megvettek Berde Mózsa és Benkő Mihály Alamoron egy 2137 holdas birtokot gróf Teleky Lászlótól 200.000 frton s házikezelésre állították be. Az elhatározók az volt, hogy a folyamatban levő tagosítás által egy birtokká lehet egyesíteni. Az 1890. évi főtanácson (61. jk. p.) a birtokok felügyeletére és kezelésére szabályzatot készítettek, mely az idő előhaladottsága miatt nem volt letárgyalható. Erre a főtanácsra jelentik be a Kovács Dénes-féle bágyoni hagyatéki birtokot. 1890 őszén jött a Derzsi János-féle alapítvány. 1891-ben, mikor az adminisztrátorok első ízben tesznek jelentést gazdasági ügyekről, a jelentés a következő birtokokról szól: I. Alamor, II. Augusztinovics alapítványi birtok: a) Ladamos törzsvagyon, b) Lukácsfalva szerzemény, III. Kovács Dénes alapítványi birtok. IV. Derzsi János alapítványi vagyon. E főtanácson jó (29. jk. p.) a Szabó József debreceni hagyatéka: egy ház és 2 hold 841 □-öl birtok. Ekkor hagyták jóvá Lukácsfalva eladását. 1893-ban a gazdasági jelentés már házikezelésben álló (Alamor, Pusztaszentmiklós) és bérbeadott birtokokról (Ladamos, Bágyon, Szind, Bányabükk) számol be. Közben megvették Bányabükköt: 1495 hold 1160 □-öl 75.000 frton. Ekkor jelentették be Berde fejedelmi végrendeletét. A főtanács a birtokok kezelését az Augusztinovics-féle jószág kezelését végző adminisztrátorokra bízta. Ezek: Benkő Mihály jószágigazgató, Molnár Sándor jószágfelügyelő és Benczédi